

УДК: 130.2.

КҮЧТҮҮ МАМЛЕКЕТ КАНДАЙ БОЛУШУ КЕРЕК?
КАКИМ ДОЛЖНО БЫТЬ СИЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО?
HOW SHOULD THE STRONG STATE BE?

Абдурасулова А.И.

Философия илимдеринин магистранты
К.Ш.Токтомаматов ат. Эл аралык Университети
Кыргызстан, Жалал-Абад шаары

Аннотация: Кыргыз мамлекетинин түптөлгөндүгүнө 2200 жыл толгондугу тууралуу тарых булактарынан эшитип келгендигибиз анык. Ооба, албетте мамлекетибиз оңой жолдорду басып өткөн жок. Канчалаган эзүүлөрдү, канчалаган кыйынчылыктарды башынан өткөрдү. Мамлекетибиздин түптөлгөндүгүнө 2200 жыл болгондугуна карабастан, эгемендүүлүгүбүздү алгандыгыбызга эми гана 25 жыл толуп отурат. Кыргыз мамлекети эми гана бутуна туруп келе жаткан мезгили, биз ошол 30 жылдын ичинде дүйнөлүк аренада алдыга чыга алдыкпы, же тескерисинче артка кетип калдыкпы? Артка кеткен болсок, себеби эмнеде? Буга кимибиз күнөлүүбүз: жаштарбы, же болбосо мамлекет башында отурган атка минээрлерибизби? Же биз мамлекет дегенди туура эмес түшүнүп алдыкпы? Тарыхтан кээ бир философтордун “бир мамлекет кандай болуш керек?” деген маселенин алкагында ой жүгүртүп, ал жөнүндө эмгектерин калтыргандыгын көрө алабыз. Ошондой ойчулдардын бири болуп, агартуу доорунун эң көрүнүктүү ойчулу Дэвид Юм эсептелет. Дэвид Юм бир мамлекет кандай болуш керек экендиги тууралуу өз эмгегин калтырып кеткендиги баарыбызга эле маалым болсо керек, биз дагы аты аталган ойчулдун чыгармасында камтылган ойлор менен биргеликте, мамлекет тууралуу ойлорду төмөнкү макалада сунуштаганга аракет көрүлдү.

Аннотация: Кыргызское государство имеет 2200 летнюю историю. Конечно, нашей стране было нелегко испокон веков. На потерпела множество жестокости и лишений. Невзирая на то что наша страна была основана 2200 лет назад, с момента обретания независимости прошло лишь 29 лет. Смогли ли мы за эти 29 лет продвинуться или мы остались позади? Почему мы остались позади? Кто виноват? Молодёжь или приставители во главе государства? Некоторые философы из истории стали такой вопрос: “Каким должно быть государство?” Одним из таких мыслителей эпохи Просвещения был Дэвид Юм. Когда мы смотрим на контексте предмета, мы видим что он оставил работы на эту тему. В следующем тексте мы попытались представить наши мысли о государстве вместе с идеями из работ Дэвида Юма.

Annotation: The Kyrgyz state has 2200 years of history. Of course, our country has not been easy from time immemorial. She suffered a lot of cruelty and hardship. Despite the fact that our country was founded 2,200 years ago, only 29 years have passed since gaining independence. Have we been able to make progress over these 29 years or are we left behind? Why are we left behind? Who is guilty? Youth or Presidents at the Head of State? Some philosophers from history have become such a question: "What should be the state?" One such Enlightenment thinker was David Hume. When we look at the context of a subject, we see that he left work on this topic. In the following text, we have tried to present our thoughts on the state along with ideas from the works of David Hume.

Ачкыч сөздөр: мамлекет, баш мыйзам, жаран, башкаруу формасы, экономика, партия, фракция.

Ключевые слова: государство, конституция, гражданин, форма правительствo, экономика, партия, фракция.

Key words: state, constitution, citizen, form of government, economy, party, faction.

Мамлекет-бир улуттун же көп улуттардын жалпылыгынан түзүлүүчү, кыйноону колдонууга мыйзамдуу укугу бар, саясий элита орноткон, юридикалык тартип сакталган, аныкталган территорияда жайгашкан саясий бүтүндүк [Ошибка! Закладка не определена., с. 2].

Ошондой эле мамлекет түшүнүгү төмөнкүдөй теорияларга бөлүнүп каралат: укук теориясында коомду уюштуруунун белгилүү ыкмасы, баардык коомго таралуучу, анын ырасмий өкүлү катары чыгуучу жана аргасыз кылуу каражаттары менен чараларына таянган саясий тутумдун, жалпы саясий бийликти уюштуруунун негизги катышы. Коомду башкаруучу тутум катары ички түзүмгө, өзүнүн ыйгарымдуу укуктарын ишке ашыруучу атайын органдарга – мамлекеттик механизмдерге жана аппаратка ээ; конституциялык укукта бийликтин расмий органдарынын (өкмөт, парламент, соттор ж.б.) жыйындысы, бир өлкөнүн же башка аймактык-саясий бирдикте ошол органдардын (перфектери, комиссарлары ж.б.) жергиликтүү агенттери (өкүлдөрү) менен аракеттенүү; эл аралык укукта болсо, эл аралык мамилелердин негизги субъекти катары каралат. Тактап айтканда, өз ичине уюмдашкан саясий бийликти жана белгилүү аймактагы калкты камтыйт. Ал эми негизги белгиси болуп, эгемендүүлүк эсептелет. Ал эми философиялык өнүктөн аныктама бере турган болсок, Дэвид Юм төмөнкүдөй аныктама берген: “Мамлекет – алгач үй-бүлө деп аталган коомдон түзүлүп, моралдык принциптери бар болуп, бирок, коргоочу жана жазалоочу органдары жок болгон. Кийинчерээк, тигил же бул коомдун кол салууларынан сактануу максатында, белгилүү бир территорияда, белгилүү саны бар эл өз алдынча бириге башташкан. Биз аны мамлекет деп атайбыз. Андан соң, ал мамлекеттин жашоочулары өз алдынча мыйзамдарды түзүп, мамлекеттин өз алдынчалуулугун белгилей башташкан” [2, с.]. Жогоруда айтылган сөздөрдөн улам баарыбыз байкап өткөндөй эле, мамлекет деген статуска жетүү үчүн биз көптөгөн жолдорду басып өтүшүбүз керек экендигин айтпасак да айдан ачык нерсе. Аздыр-көптүр биз да ошол жолду басып өттүк, ары да канчага чейин бара тургандыгыбыз белгисиз. Анда сөз башынан болсун...

XVIII кылым. Англия. Мамлекеттин сот бийлигинин башында Бэкон турган. Бэкон өз калоолорунан баш тарта албастан мамлекеттин казынасына тийешелүү болгон акчаларды жеке кызыкчылыгы үчүн иштетип турган. Ал мамлекеттин казынасынан кетирген акчалардын ордун толтуруу үчүн, элден ачыктан-ачык эле белек деген түр көрсөтүп, акчаларды жана ошондой эле, баалуу буюмдарды алып турган [3, 1996]. XX кылымдын аягы, XXI кылымдын башындагы Кыргызстандын абалы... 70жыл СССРдин курамында болуп турган Кыргызстан өз эгемендүүлүгүн алган мезгили. Тагыраак айтканда, 1991-жылы расмий түрдө эгемендүүлүгүбүздү алдык. Демократиялык жолду тандап, Президенттик Республика болуп жарыяландык. Кудум 70 жыл кул болуп, эркиндикке чыккан адамдай. 70жыл кул болуп жүргөн адам үчүн эркиндик жарашпайт сыяктанат. Же болбосо биз эркиндикти туура эмес түшүнүп алдыкпы? Баардык нерсенин чеги болгондугу сыяктуу, эркиндиктин да чеги бар экенин эми гана түшүнүп баштадык сыяктанат. Анткени, “демократия” деген Американын көйнөгү бизге “чоң” келип калды, чоңураак кадам таштасаң чалынып жыгыласың, бир орунда жылбай туруу таптакыр мүмкүн эмес. Антип жылбай, аракет кылбай тура берсең да артта калып калат эмессиңби?! Болбосо, “демократия” системасын Дэвид Юмдун “Мамлекет” жөнүндө жазылган чыгармасында, эски башкаруу системасынан жаңы башкаруу системасына өтүп жаткан мамлекет үчүн куруу туура эмес деп айтылган. Анткени, демократиянын жаралган мекени Афинада ансыз да башаламан болуп турган кезде, демократиялык системаны алып келген учурда мамлекет алдыга жылбастан, артка кеткен. Башаламандыктын үстүнө башаламан системаны куруп, тартипти орното алышкан эмес [4, с. 662]. Эч болбосо, тарыхтан сабак алсак болот эле. Жогоруда аз болсо да, Англиянын XVIII кылымдагы абалын бекеринен сүрөттөп өтүлгөн жок. Анткени азыркы учурда Кыргыз мамлекети ошондой абалда турат. “Биз 2200 жыл тарыхы бар мамлекет эмес белек, Англиядан үч кылым артка калып кеткенбизби? Биз эмнеден мүдүрүлүп жыгылдык? Мамлекетибиз кантип бул абалга кептелип калды? Өмүрү ата – бабабыз көрбөгөн коррупция бизде кайдан тамырлап алды?” деген суроо ар бир кыргыз атуулун ойлондурбай койбойт.

Мамлекетибиз эгемендүүлүк статусун алган соң, башка мамлекеттер сыяктуу өз атрибуттарын кабыл ала баштаган. 1993-жылы 5-майда Американын конституциясынын үлгүсүнүн негизинде өз баш мыйзамыбызды кабыл алганбыз. Баш мыйзамыбыз да жеке кыргыз элинин мүдөөсүнө жеткире алган эмес. Биринчиден, баш мыйзам алгач түзүлүп

жаткан кезде эле Американын баш мыйзамынын үлгүсүн алгандыктан кыргыз элинин табиятына жат мыйзамдар аркылуу түзүлүп калган. Анткени Америкада болсо, жергиликтүү калк дээрлик жокко эсе болуп, калктын дээрлик көпчүлүк бөлүгү башка жактан көчүп келгендер эсептелет, баш мыйзам да ошого карап түзүлгөн. Ал эми Кыргызстанга келе турган болсок, Кыргызстанда 90дон ашык улуттун өкүлдөрү бар экендигин эске албаганыбызда, биздин мамлекеттин тургундарын көбүн эсе жергиликтүү калк түзөт эмеспи. Ошондой эле, Девид Юм да өз кезегинде “Мамлекет” жөнүндөгү чыгармасында: “*Ар бир элдин өзүнө тийешелүү мүнөзү бар. Ал мүнөздөр тигил же бул элдин өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат. Мисалга ала турган болсок, Швейцариянын эли жөнөкөй болсо, Француз элдери болсо шайыр келишет. Ошондуктан, бир мамлекет баш мыйзамды түзүп жаткан кезде ошол элдин негизги өзгөчөлөнтүп турган мүнөзүн да эске алып түзүүсү абзел*” [5, с. 605.613]. Ал эми кыргыз элинин негизги мүнөзү болуп, алардын көчмөн, мейман-дос, айкөлдүк эсептелет. Баш мыйзамыбыз да ошол мүнөзүбүзгө ылайыкталып түзүлүүсү керек эле. Эгемендүүлүктү алган соң, Кыргызстан мамлекеттик менчиктен жеке менчикке өтө баштады. Жеке менчик менен бирге Кыргызстан пландуу экономикадан базар экономикасына кадам таштады. Башаламандыктын баары ошол жеке менчик менен базар экономикасын өтүү менен башталды сыяктанат. Анткени, Кыргызстан СССРдин курамында болуп турган кезде, тагыраак айтканда 1925-1926-жылдары Кыргызстанда өнөр-жайлардын саны 4525ге жеткен. Ал эми, ал өнөр-жайлардын ичинде, пахта чыгаруучу завод, жибек өндүрүүчү фабрика, тери иштетүүчү, тамеки, нан, лампочка чыгаруучу заводтор болгон. Ал мамлекеттик ишканалар болсо, 16,4 миң жумушчуну камсыз кылып турган. Кыргызстандын көмүр казуучу шахталары болсо, СССРдеги эң ири суммадагы кирешени алып келип турган. 9 Посткоммунизм, тактап айтканда, эгемендүүлүктү алган соң жеке менчикке өтүү учурунда ал ири өнөр-жайлар, фабрикалардын көпчүлүгү жеке адамдардын колуна өтүп, жыйынтыгында иштен да чыгып калды. Чындыгында ал өнөр-жай, фабрикалар бир гана Кыргызстанды эмес, жалпы он беш мамлекетти камсыздап турган эле. “*Жеке ишкерлердин сода-сатык менен алектенүүсү аркылуу бир мамлекеттин экономикасы өнүгүүсү мүмкүн, бирок, экинчи бир жагынан мамлекеттин куралдуу күчү тигил же бул мамлекеттин аскердик күчүнө караганда бир аз солгундайт... Ошондой эле, бир мамлекет бир гана ички дүң продукцияны өнүктүрүп өз элин камсыздоосу мүмкүн, тагыраак айтканда, эгер бир мамлекет өзүнүн экономикалык абалын көтөрөм десе анда, экспортту* [6.] *кеңейтүүсү абзел. Анткени, экспорт аркылуу бир мамлекет менен экинчи мамлекеттин ынтымагы күчөйт жана ошондой эле, өз элин экономикалык жактан камсыздоо менен бирге, мамлекеттин да казынасын кеңейтет*” [7, С. 642.656.]. Бул улуу сөздөрдө байкалып тургандай эле, жеке менчикке, базар экономикасына өтүү менен биз эч кандай жеңишке жете алган жокпуз. Ошондой эле, базар экономикасына өтүү менен биз экономикалык кесиптерге өтүп кеттик, айыл-чарба кесиптери кийинки планга өтүп калды. Жыйынтыктап алганда, мамлекетибиздин экономикасын биз жогорулатпастан алда канча артка кетип калдык. Ал эми акыйкатта алып карай турган болсок, “*мамлекеттин өзөгүн дыйкандар жана дыйкандар өндүргөн продукцияны өндүрүүчү күчтөр болуп экиге бөлүнгөн коомдун катмары түзөт. Мамлекетке негизги кирешени чарба менен алектенген дыйкандар алып келет*” [8, С. 644.648.]. Ал эми бизде тескерисинче экономикалык, юридикалык, техникалык кесиптер алдыга чыгып кетти. Базар экономикасы өз залакасын бир гана мамлекетибиздин экономикасына таасирин тийгизбестен, баардык тармактарга тактап айтканда, билим берүү тармагынан тарта, диний тармактарга чейин таасирин тийгизди. Тактап айтканда, “коррупция” [9.] деп аталган вирусту жуктуруп алдык. Ал вирус Кыргызстандын баардык жерин тамырлап алды, аны менен күрөшүп бүтө алпадык жада калса, коррупция боюнча дүйнөлүк рейтингте да алдыңкы мамлекеттердин катарын толуктап калдык.

Эгемендүүлүктү алган мезгилден тарта “Transparency international” деп аталган эл аралык уюмдун маалыматына караганда Кыргызстан 2005-жылы 163 өлкөнүн ичинен 142-орунга, 2007-жылы 180 мамлекеттин ичинен 150-орунга, 2008-жылы 180 мамлекеттин ичинде 160-орунга, 2010-жылы 180 мамлекеттин ичинен 166-орунду ээлеген. Ал эми 2012-жылы болсо өлкөбүз байкоо салынган 174 өлкөнүн ичинен 154-орунду ээлесе, 2013-жылы 177 өлкөнүн

ичинен 150-орунду ээлеген[10, с. 382]. Өлкөбүз жакшы жактан эмес, жаман жактан таанылып жаткандыгы өкүндүрбөй койбойт.

2020 – жыл. Эгемендүүлүгүбүзгө 29 жыл Бул жыл: “Региондорду өнүктүрүү, өлкөнү санариптештирүү жана балдарды колдоо” жылы деп жарыялап, көбүн эсе санариптештирүүгө басым жасадык. Бир мамлекет чыныгы мамлекет катары калыптануусу үчүн кандай сапаттарга ээ болуу керек экендигин, мамлекетибиздин эмне себептен өнүкпөй жаткандыгы тууралуу төмөнкү бөлүмдө кеңири түшүндүргөнгө аракет жасап көрөлү.

Басма сөз жана сөз эркиндиги

Демократиялаштырылган мамлекет болгондуктан биз бул жерде сөз эркиндигинен, басма сөз эркиндигинен сөз кылбастан өтүп кете албайбыз. Бүгүнкү күндө баарыбыз билгендей эле, массалык маалымат каражаттары бийликтин төртүнчү бутагы болуп эсептелет. Ошондой эле, баш мыйзамыбыздын 31-беренесинде төмөндөгүдөй деп берилген: *Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир жаранга эркин ойлоону жана аны билдирүү эркиндигин ыйгарат жана анын ишке ашырылышынын кепили болот. Бул эркиндик Кыргыз Республикасынын ар бир жаранынын чыныгы маалымат, идея, ой-пикирин, баалоосун, өз каалоосу жана өз ыктыярдуулугу менен ачык түрдө, кылмыштуулук же башка жазага тартылуудан коркпой айта алаарын түшүндүрөт. Ой-пикирди эркин билдирүү эркиндиги жарандын мыйзамда тыюу салынбаган жол менен жазуу же оозеки түрүндө, аңгемелешүү же көпчүлүккө жарыялоо, ММКлар аркылуу өзүнүн сезимин, ойлорун пикирин чагылдыруусун түшүндүрөт. Бирок, ошол эле учурда жарандын көпчүлүккө жарыяланган маалыматтары далилдүү фактылар менен чындыкты чагылдырышы керек. Зарылчылык болгон учурда жаран бул фактыларды алган булактарды атап берүүсү зарыл. Ой – пикирди эркин билдирүү эрки менен пайдаланууга тыюу салууга эч келишпейт”* [11, 2013].

Жогоруда баш мыйзамыбызда айтылып кеткен ой-пикирди эркин билдирүү укугу бүгүнкү күндө жакшы жагынан эмес, тескерисинче жаман жагынан алдыга чыгып кеткендиги өзөгүндү өрттөбөй койбойт. Анткени, коомубузда жашы да, карысы да бийлик жөнүндө сөз кылышып, алардын жүрүм-турумун баардыгын сынга алып келишүүдө. Ошондой эле, андай сындарды бир гана кыргыз жарандары эмес, башка элдердин жарандары да айта алышат. Бул нерсе, мамлекетибизде өз учурунда олуттуу түрдө залакасын тийгизүүдө. Болбосо: *“...басма сөз эркиндиги деп, бийликтин баскан-турганын жарыялап, сындай берүү мамлекетти бытырандылыкка жана ошондой эле көрө албастыктын көбөйүүсүнө алып келет”*[12, С. 487. 490. 1996]. Бул сөздөргө көңүл буруп карай турган болсок, мамлекеттин өнүкпөй жаткандыгынан негизги фактору катары басма сөз эркиндигинин, сөз эркиндигинин чектелбегендиги аркылуу көрсөтүүгө болот. Мамлекетибиздин жүзү деп эсептелген, массалык маалымат каражаттарынын бүгүнкү күндө мындай негативдүү маалыматтарды таркатуусунан улам, эртең тигил же бул мамлекеттин курмандыгы болуп калуубуз толук мүмкүн. Чыныгы мамлекет болуу үчүн биз басма сөз эркиндигине жана ошондой эле, жарандардын сөз эркиндигине *“цензураны”*[13.]киргизүүбүз абзел. Жеке кызыкчылыктарды коргоочу эмес, жалпы мамлекеттин кызыкчылыктарын коргой турган цензураны киргизүүбүз абзел.

Саясий партиялар менен фракциялар мамлекетти бириктиреби же болбосо тескерисинче ыдыратабы ?

Демократияны орнотуунун ажырагыс бөлүгү болуп, бир жагынан бир-бирине атаандаш партиялык системаны түзүү, экинчи жагынан мамлекеттик бийликтин механизмдерин демократиялык жол менен институционализациялоо (кандайдыр бир коомдук кыймылдарды, түзүлүштөрдү бир тартиптеги, уюмдашкан мекемеге айландыруу) болуп эсептелет. Ошондуктан, саясий аренада ар түрдүү саясий күчтөр аракеттенишет. Алардын кээ бирлери ар кыл саясий акцияларды ачык түрдө ишке ашыргандыктан аларды реалдуулар деп аташат; башкалары топтордун таламдарын ишке ашыруунун тымызын формаларын артык көрүшөт. Кийинкилерин латенчилдиер (тымызындар) деп аташат, булар-лоббилер, катышы бар топтор, клиентелдер, башкача айтканда жекече көз карандылык мамилелердин негизинде көрүнүктүү саясий ишмерлердин айланасында топтолгон бир пикирдештердин бирикмеси. Таасирдүү лидери кетээри менен булардын саясий иштери да токтойт. Саясий аренада ачык

аракеттенген реалдуу саясий күчтөрдүн эң эле таасирдүүлөрү болуп партиялар саналышат. Алар топтук жана аиндивидуалдык таламаларды көрсөтүп чыгышат жана билдиришет. Ошондой эле жарандык коомдун башкы элементи болуп кызмат аткарышат. Партиялардын жана партиялык топтордун өз ара аракетсиз коомдун жана анын саясий системасын элестетүү кыйын. Ошентип, саясий күчтөр “жарандык коомдо пайда болуп, анын топторунун таламдарын билдирип жана көрсөтүп чыгуу менен мамлекеттин жана жарандык коомдун ортосундагы туташтырып туруучу звено болуп саналат. Таламдар боюнча уюмдаштырылган бардык эле топторду партия деп атоого болбойт [14, С. 75. 78. 2014]. Теориялык жактан алып караганда партиялардын жогорудагыдай ишмердүүлүктөрүн көрүүгө болот. Ал эми иш жүзүндө болсо, партиялардын андай ишмердүүлүгүн көрө албайбыз. Ошондой эле, саясий партиялар да сандык жагынан өз алдынча: жалгыз партиялуулук; кош партиялуулук жана ошондой эле, көп партиялуулук болуп бөлүнүп, өз ара мамлекет алдындагы саясий системаны түзүшөт. Кыргызстан болсо, көп партиялуулук системанын алдындагы түзүлгөн бир мамлекет болуп эсептелет. Акыркы статистикаларга таяна турган болсок, Кыргызстандагы партиялардын саны 200дөн ашык. Ооба, албетте анда: “Эмне үчүн Кыргызстан өнүкпөй жатат? Эмне үчүн Кыргызстан биримдиктүү болбой жатат?” деген суроолор жаралбай койбойт. Дэвид Юмдун “Мамлекет” деген чыгармасына кайрыла турган болсок, анда партия жана фракциялар жөнүндө төмөндөгүдөй нерселер айтылган: “Тигил же бул мамлекеттин жарандары мамлекеттин түптөөчүлөрүн канчалык жакшы көрсөңөр да, фракциялардан коргонгула. Анткени, фракциялар мыйзамга терс таасирин тийгизишет. Мыйзамды эң биринчилерден болуп, ошол фракциялар бузушат. Башкаруу системасын да ошолор солгундатышат, мамлекеттин алсыздануусуна көбүн эсе фракциялар күнөөлүү. Элди да тигил жаат, бул жаат кылып экиге бөлүп салышат. Эгерде, биз фракциялардын, партиялардын тармырлап кетүүсүнө жол бере турган болсок, кийинчерээк ал партиялар, фракциялар табигый түрдө көбөйүүгө өтүшөт. Андай болгон учурда 100 жылдап болсо да, арыла албай калабыз” [15, С. 512. 518. 1996]. Баарыбыз байкагандай эле, фракциялар мамлекетти эч качан биримдикке алып келбейт, ошондой эле, Кыргыз Республикасын болсо фракциялар тамырлап алгандыгы баарыбызга маалым. Демек, негизги маселенин өзөгү фракциялардын жана партиялардын көптүгүндө жаткан тура. Чыныгы мамлекет болуубуз үчүн, биз көп партиялуулук саясий системасын эмес, башка жолду тандап алган учурда гана өнүгүүгө, биримдикке жол алабыз деген терең ишеничтебиз.

Бийлик

Эгемендүүлүгүбүзгө 25 жыл... 25жылдын ичинде 28 башкаруучу алмаштырып жетиштик. Баш мыйзамыбыз болсо кечээ жакында тагыраак айтканда, 2016-жылдын 11-декабрында болуп өткөн референдумдун негизинде 8-жолу алмаштырдык. 1991-жылы эгемендүүлүктү алып жаткан кезде Демократиялык Республика деген статусту алдык. 2005-2010-жылдары эки саясий төнкөрүшкү башыбыздан өткөрдүк... Мамлекетибиздин башында турган бийлик болсо, дагы эле сабак алып бүтө элек. Негизги көйгөй эмнеде?!

“Республикалык башкаруу алдындагы мамлекет бирдей 100 графствого бөлүнүп, ар бир графство 100 округка бөлүнүсү керек. Жыйынтыгында жалпысынан 10 000 округту түзөт... Эгерде мамлекеттин территориясы кичине болсо графстволордун санын 30га чейин азайтууга болот. Шайлоо болгон кезде айлык акысы 20фунтка жеткен айыл тургундары, 500фунтка жеткен шаар тургундары гана катыша алат. Ар бир графстводон 100өкүл чыгып, өздөрүнүн арасынан 10магистратты жана бир сенатты шайлашат. Жыйынтыктап алганда Республикада 100 сенатор 24, 1100 магистрат жана 10000 графствонун өкүлү шайланат. Мыйзам чыккан учурда ар бир графствого жиберилип, тааныштырылышы керек. Сегиз күндүн ичинде баардык графстводо тааныштырылып бүтүүсү абзел. Эгерде, кайсыл бир мыйзам сенат тарабынан жактырылбаса, магистраттар тарабынан жактырыла турган болсо, мыйзам ишке ашат. Мамлекеттин жүзүн көрсөтүүчү 2 мамлекеттик катчы жана алты төмөнкүдөй кеңештер болуусу абзел: дин жана илим боюнча кеңеши, соода-сатык боюнча кеңеш, юридикалык кеңеш, аскердик кеңеш жана адмиралдык кеңеш. Ошондой эле, ал кеңештер 5 адам тузүлүп, бсы эсеп-кысапчы болуусу керек” [16, С. 677. 681. 1996].

Жыйынтыктап ала турган болсок, бир бакубаттуу чыныгы мамлекет болуу үчүн демократиялык башкаруу формасын эмес, башка башкаруу системасын тандап алуу менен бирге, биз шайлоо системасын да өзгөртүүбүз абзел. Андай болбогон учурда биз эч качан чыныгы мамлекет боло албайбыз. Бир мамлекет өз мамлекеттүүлүгүн алган соң, бир гана өз элинин потенциалына таянып, баш мыйзамды түзүү абзел. Тигил же бул мамлекеттин баш мыйзамынын үлгүсүн алуу менен биз эч качан чыныгы мамлекет боло албайбыз. Ошондой эле, бир мамлекеттин өсүп-өнүгүүсү ал мамлекетте эмгектенген адамдар менен байланыштуу. Анткени, агартуу доорунун улуу ойчулу Дэвид Юм айтмакчы: “Бул дүйнөдөгү баардык нерселерге эмгек аркылуу гана жете алабыз, биздин аффектерибиздин негизинде да эмгек жатат. Ошондой эле, чыныгы мамлекет болуу үчүн эмгек ресурстарын туура бөлүштүрүү да эң маанилүү жагдайлардын бири.”

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. “Саясат таануу” А.А.Акунов, Г.С. Мамбеталиева; “Алтын принт” басма канасы Бишкек шаары-2014;
2. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагынын 2-тому”; которгондор: С.И. Церетели; В.С. Швырева; “Ойлор” басма канасы 1996; Москва
3. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагынын 2-тому”; которгондор: С.И. Церетели; В.С. Швырева; “Ойлор” басма канасы 1996; Москва
4. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагынын 2-тому”; “Алгачкы келишим жөнүндө” деп аталган бөлүм, 662-бет; которгондор: С.И. Церетели; В.С. Швырева; “Ойлор” басма канасы 1996; Москва
5. Жогруда аты аталган китеп, “ Улуттардын мүнөзү” жөнүндө деп аталган бөлүм 605-613-беттер;
6. Экспорт-мамлекетте өндүрүлгөн товарларды башка өлкөгө чыгаруу;
7. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагы 2-том”, “Соода-сатык” жөнүндө деп аталган бөлүм 642-656-беттер
8. Дэвид Юм жогоруда аты аталган чыгарма, “Соода-сатык жөнүндө” деп аталган бөлүм 644-648-беттер;
9. Коррупция-мыйзамсыз жол менен өз айыбын жабуу үчүн алынган белек же болбосо акча;
10. А.А.Акунов, Г.С. Мамбеталиева “Саясат таануу”; “Алтын принт” басма канасы Бишкек-2014 ; 382-бет;
11. 31-берене (2010-жылдагы кабыл алынган баш мыйзам); А.А.Акунов, Г.С. Мамбеталиева “Саясат таануу”, “Алтын принт” басма канасы Бишкек-2013;
12. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагы 2-том”, “Басма сөз эркиндиги” деп аталган бөлүм; 487-490-беттер; “Ойлор” басма канасы, Москва-1996;
13. Цензура- массалык маалымат каражаттарына жана кээ бир чыгармаларга чектөө киргизүү;
14. А.А.Акунов, Г.С.Мамбеталиева “Саясат таануу”, Саясий партиялар 75-78-беттер, “Алтынпринт” басма канасы; Бишкек-2014;
15. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагы 2-том”, “Партиялар” жөнүндө 512-518-беттер; “Ойлор” басма канасы Москва-1996-жыл;
16. Дэвид Юм “Чыгармалар жыйнагы 2-том” “Чыныгы мамлекетти түзүү идеясы” деп аталган бөлүм 677-681-беттер; “Ойлор” басма канасы Москва-1996;